

СТРАДАЊЕ СРБА У ЛИВНУ У ПРВОМ СВЈЕТСКОМ РАТУ

Сажетак: Након атентата у Сарајеву 1914. године аустроугарска окупациона власт је почела обрачун са српским народом, Српском Православном Црквом и српским културно-просвјетним организацијама у покрајинама Босни и Херцеговини. Антисрпске демонстрације које су почеле у Сарајеву исти дан када је извршен атентат касније су се прошириле и на друга мјеста укључујући и Ливно. Демонстрације у Ливну почеле су испред трговине браће Пушкаревић. У овим демонстрацијама демолиране су многе српске трговине и куће. Демолирана је школа, као и просторије друштва „Сундечић“. Након увођења ванредних мјера у Ливну су због политичке непоузданости ухапшени Павле Кујунџић, браћа Самарџић, Шухаревић и још два православна свештеника. Према званичном извјештају из децембра 1918. и јануара 1919. године, у логору Арад из Ливна била су затворена 22 лица. Због одласка радно способних људи у рат почели су да се јављају проблеми у пољопривреди. Колико је ситуација у котару Ливно била тешка у вези са храном свједочи и препорука котарског уреда православним Србима, у којој је, да би се превазишла оскудица, предлагано да се редукују трошкови везани за крсне славе. Дјеца из котара Ливно су крајем 1917. и почетком 1918. године слата на прехрану у Хрватску, Бачку, Барању, Банат и Срем. Према доступним подацима, у септембру 1918. године из округа Травник на прехрани је било 2.494 дјеце, од тога из котара Ливно је било 368 дјечака и дјевојчица. Након завршетка рата, у округ Травник се до 1921. године вратило 1.941 дијете, од тога у Ливно је враћено 273 дјеце.

Кључне ријечи: Срби, Ливно, Босна и Херцеговина, Аустроугарска монархија, Први свјетски рат, страдање.

Након што је 11. августа 1912. године аустроугарска окупациона управа прогласила Војни закон за покрајине Босну и Херцеговину, годишњи број регрута из окупираних покрајина усклађен је са важећим принципима за Аустрију и Угарску. Новим Законом је помјерена и старосна граница за резервни састав из покрајина и она је за трећи позив завршавала са 42 године старости.¹ Након што је усвојен нови Закон, окупациона власт је приступила припремама за мобилизацију. Пробна мобилизација је извршена у мају 1913. године. Ова мобилизација је изазвала незадовољство код српског становништва, док муслиманско и римокатоличко становништво није показивало веће незадовољство. Општа мобилизација је извршена 25.

¹ Zijad Šehić, „Povratak zaboravljenoj prošlosti“, *Gračanički glasnik*, XIX, br. 38, (2014), 56–57; Бошко М. Бранковић, Милан Мицић, *Пейтровчани српски добровољци и њихово насељавање у Војводину (1914–1941)* (Нови Сад: Сајнос: Удружење Петровчани, 2022), 106.

јула 1914. године.² Приликом опште мобилизације војни обвезници из покрајина Босне и Херцеговине распоређени су у четири босанскохерцеговачке регименте и један босанскохерцеговачки ловачки батаљон. Након што је Аустроугарска монархија објавила рат Краљевини Србији, ове четири регименте и ловачки батаљон упућени су на фронт.³ У војним операцијама 1914. године на Балканском фронту, фронту са Краљевином Србијом, аустроугарска војска у свом саставу користила је треће батаљоне из састава босанскохерцеговачких регименти, који су се налазили у саставу 48. дивизије, и то: у саставу 10. брдске бригаде био је 3. батаљон 1. босанскохерцеговачке регименте; у саставу 12. брдске бригаде био је 3. батаљон 2. босанскохерцеговачке регименте; у саставу 11. брдске бригаде био је 3. батаљон 3. босанскохерцеговачке регименте и у саставу 13. брдске бригаде био је 3. батаљон 4. босанскохерцеговачке регименте.⁴ У борбама вођеним 5. новембра 1914. године са војском Краљевине Србије, 3. батаљон 3. босанскохерцеговачке регименте претрпио је велике људске губитке – око 60% људства овог батаљона страдало је у току борби. Друге босанскохерцеговачке регименте, са својим батаљонима, укључујући и 1. босанскохерцеговачки ловачки батаљон, од почетка рата 1914. године биле су распоређене највише на Источни фронт, али су касније неки дијелови босанскохерцеговачких трупа пребацивани на фронтове у Италији и са Црном Гором.⁵ На основу процјене војних власти, дио војних обвезника из окупираних покрајина, искључиво Срба, након проведене мобилизације распоређен је у ненаоружане војне одреде, а затим упућиван у унутрашњост Монархије, гдје је на основу наредбе Војне команде од 3. августа 1914. године био распоређен на радове за опремање утврђених мјеста на Дунаву, одржавању путева, пруга и сличних грађевинских послова.⁶

Аустроугарска монархија пронашла је повод за објаву рата Краљевини Србији у атентату који је извршен у Сарајеву 28. јуна 1914. године на престолонаследника Франца Фердинанда и његову супругу Софију. Званичној објави рата претходио је ултиматум од 10 тачака који је Аустроугарска монархија упутила 23. јула 1914. године Краљевини Србији. Влада Краљевине Србије одбила је да прихвати тачку 6, која је нарушавала суверенитет државе и била директно у супротности са њеним Уставом.⁷ Како Аустроугарска монархија није била задовољна одговором, усљедила је објава рата отвореним телеграмом, који је послат 28. јула 1914. године.

Не чекајући одговор на ултиматум из Краљевине Србије, аустроугарске власти

² Bogumil Hrabak, *Dezerterstvo, zeleni kadar i prevratna anarhija u jugoslovenskim zemljama 1914–1918* (Novi Sad: Filozofski fakultet, 1990), 35.

³ Z. Šehić, „Povratak zaboravljenoj prošlosti“, 57; Б. Бранковић, М. Мицић, *Петровчани српски добровољци...*, 106.

⁴ Z. Šehić, „Povratak zaboravljenoj prošlosti“, 57–58; Б. Бранковић, М. Мицић, *Петровчани српски добровољци...*, 129; Милан Мицић, Бошко М. Бранковић, *Српски добровољци из Ливанској ђоља и њихово насељавање у Војводину 1914–1941*. (монографија у припреми за штампу).

⁵ Z. Šehić, „Povratak zaboravljenoj prošlosti“, 58–68; Б. Бранковић, М. Мицић, *Петровчани српски добровољци...*, 129; Милан Мицић, Бошко М. Бранковић, *Српски добровољци из Ливанској ђоља...*

⁶ Z. Šehić, „Povratak zaboravljenoj prošlosti“, 57; Б. Бранковић, М. Мицић, *Петровчани српски добровољци...*, 107; М. Мицић, Б. Бранковић, *Српски добровољци из Ливанској ђоља...*

⁷ Горан Васин, Ненад Нинковић, „Сумрак двоглавог орла – Аустроугарска 1914. године“, у: *1718–1918 – 100 година и 100 година у јужнословенске историје*, приређивачи Боро Бронза и Боровоје Милошевић (Бања Лука: Филозофски факултет, 2018), 126–127, 129; Б. Бранковић, М. Мицић, *н.д.*, 107; М. Мицић, Б. Бранковић, *н.д.*

су издале наређење да се спроведу мјере против становништва у покрајинама Босни и Херцеговини. У писменом захтјеву, који је 16. јула 1914. године Министарству рата упутио шеф аустроугарског генералштаба Франц Конрад Хецендорф, тражено је да се упоредо са проглашењем опште мобилизације изда наређење полицији и жандармерији да се у покрајинама Босни и Херцеговини ухапсе сва политички сумњива лица, без обзира на то да ли за хапшење постоје конкретни докази или не.⁸ Након Сарајевског атентата окупациона аустроугарска власт је почела обрачун са свим што је имало везе са Србима у покрајинама Босни и Херцеговини. Организовањем антисрпских демонстрација широм Аустроугарске монархије на дан атентата и касније почеле су припреме за предстојећи рат.⁹ Антисрпске демонстрације, које су у Загребу и Сарајеву почеле исти дан када је извршен атентат, касније су се прошириле и на друга мјеста, укључујући и Ливно.¹⁰

Демонстрације у Ливну почеле су испред трговине браће Пушкаревић, а наставиле су се испред куће Косте Кујунџића. У овим демонстрацијама демолиране су многе српске трговине и куће. Демолирана је школа, као и просторије друштва „Сундечић“.¹¹ У страху за живот, многи Срби су ноћи проводили у ливанској цркви.¹²

Вријеме од атентата до почетка рата било је вријеме испуњено страхом сваког виђенијег Србина у окупираним покрајинама Босни и Херцеговини. Исто је важило и за Србе у Ливну. Посебна доза страха усплиједила је након што је Аустроугарска предала

⁸ Ханес Лајдингер, Верена Мориц, Карин Мозер, Волфрам Дорник, *Прљави рајн Хадзбурга: истраживање о аустроугарском вођењу рајна 1914–1918*, превео Милош Казимировић (Нови Сад, Београд: Прометеј, 2016), 66; Б. Бранковић, М. Мицић, *н.г.*, 107–108.

⁹ Galib Šljivo, „Raspoloženje naroda Bosne i Hercegovine prema austrougarskoj politici i austrougarske političke protiv mjere“, u: *Veleizdajnički proces u Banjaluci 1915–1916*, urednik Galib Šljivo (Banja Luka: Institut za istoriju, 1987), 119; Драга Мاستиловић, „Континуитет затирања Срба у Босни и Херцеговини у XX вијеку“, *Прилози насјави српској језика и књижевности*, св. 8, бр. 8, (2019), 78–79; Миле Станић, „Терор и злочини Аустроугарске над Србима у Босни и Херцеговини 1914–1918“, *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске*, бр. 10, (2018), 199; Драга Мастиловић, *Између српства и југословенства. Српска елија из Босне и Херцеговине и стварање Југославије* (Београд: Филип Вишњић; Гацко: СПКД Просвјета, 2012), 167; Г. Васин, Н. Нинковић, *н.г.*, 129.

¹⁰ Đorđe Mikić, *Austrougarska ratna politika u Bosni i Hercegovini 1914–1918* (Banja Luka: NUBL, 2011), 34; Боровоје Милошевић, *Српска православна црква и свештенство у Босни и Херцеговини у Првом свјетском рату* (Вишеград: Андрићев институт – Одјељење за историју, 2016), 41; Миле Станић, *Под царским вешалима* (Београд: Свет књиге, 2021), 20–21; Драган Шућур, „Православни свештенослужитељи у Босни и Херцеговини током Првог свјетског рата“, у: *Први свјетски рајн – узроци и посљедице*, уредници Драго Бранковић и Никола Б. Поповић (Бања Лука: АНУРС, 2014), 258; Милан Мицић, *Незапамћена дјелка. Српски добровољци у Русији 1914–1918*. (Ново Милошево: Банатски културни центар, 2016), 16; М. Мицић, Б. Бранковић, *н.г.*

¹¹ Б. Милошевић, *н.г.*, 41; Жељко Ђурица, „Значај српског пјевачког и тамбурашког друштва „Сундечић“ у култури ливанских Срба“, <https://omlivanjska.com/livanjski-srbi/objavljeni-radovi/> (приступљено 10. марта 2025. године у 15.00 часова); Владимир Ђоровић, *Црна књија. Пајинје Срба Босне и Херцеговине за време Свјетског Рајна 1914–1918* (Београд, Сарајево: И. Ђ. Ђурђевић, 1920), 43; Драгиша Васић, „Погроми над Србима у Босни и Херцеговини 1914. године“, у: *Први свјетски рајн – узроци и посљедице*, уредници Драго Бранковић и Никола Б. Поповић (Бања Лука: АНУРС, 2014), 229; Бранко Л. Докић, Радован Л. Јовић, *Ливански Срби. Просвјетно-духовна заоставштина* (Бања Лука: УТ Слово, 2017), 83; М. Мицић, Б. Бранковић, *н.г.*

¹² Душан Љ. Кашић, *Српска православна црква Успенија Пресвете Богородице у Ливну 1859–1979* (Ливно: Српска православна црквена општина Ливно, 1979), 21.

ултиматум Србији, јер је тад окупациона управа у покрајинама Босни и Херцеговини отпочела хапшења и интернирања по унапријед припремљеним списковима или по пријавама које су често за основу имале климаве аргументе. Предњачила су хапшења припадника српског народа, посебно српских православних свештеника.¹³ *Закон о изузетним мјерама*, који су аустроугарске власти постепено увеле у окупиране покрајине од 25. до 31. јула 1914. године, показао је суштину политике Аустроугарске монархије у наступајућем рату. Закон је предвиђао обустављање политичких и грађанских права, обустављање поротних судова и стварање војно-казнених процеса.¹⁴ Након доношења овог закона затворене су српске школе, забрањена је ћирилица, забрањен је рад свим српским друштвима,¹⁵ забрањено је кориштење и истицање српске заставе, забрањена је Крсна слава, чак је забрањено и ношење српске шајкаче, а почео је и јачи прогон свих оних који су имали неке везе са Србијом.¹⁶ Проглас о рату претворио је покрајине Босну и Херцеговину у упориште терора у ванредном стању. Након објаве рата појачани су преметачине имовине и хапшења српског становништва. Такође, почела су и све чешћа интернирања ухапшених Срба у логоре Арад, Нежидер, Добој, Жегар код Бихаћа и др.

Како би се лакше обрачунавала са Србима и вршила њихов прогон, уз одузимање држављанства, окупациона власт је *Наредбу о исељавању*, коју је Земаљска влада за Босну и Херцеговину усвојила 21. јула 1907, допунила 13. октобра 1914. године одредбом која је гласила: „доказана чињеница, да је неки босанско-херцеговачки земаљски припадник за рата или ратне погинуо или за унутарњих немира дигао оружје на оружану силу или се споразумио с непријатељем па оставио земљу“.¹⁷ На основу ове одлуке изрицане су судске пресуде на основу којих је Србима и њиховим породицама одузимао држављанство, одузимао покретна и непокретна имовина у корист босанскохерцеговачког земаљског ерара. Жалба на ове пресуде није била могућа.¹⁸ На основу *Наредбе о исељавању*, у току Првог свјетског рата у Ливну је држављанство одузето у 4 породице од 9 лица.¹⁹

Окупационој аустроугарској управи је било познато да Срби у Ливну и околини посједују оружје, што су преметачине, на основу пријава из Далмације, у Челебићима и Грковићима потврдиле. Том приликом је пронађено и одузето 793 комада различитог оружја. Преметачине су вршене и код присталица групе „Народ“. Међутим, код њих није пронађено оружје. Оно што је пронађено код десетак чланова биле су ствари које су се приписивале српској иреденти. Приликом преметачине код

¹³ Б. Бранковић, М. Мицић, *н. д.*, 115; М. Мицић, Б. Бранковић, *н. д.*

¹⁴ Ђ. Микић, *н. д.*, 18; Милорад Екмечић, „Жалосна баштина из године 1914“, у: *Велеиздајнички процеси Србима у Аустроугарској*, приредио Боровоје Милошевић (Нови Сад: Прометеј, 2020), 39–42; М. Мицић, Б. Бранковић, *н. д.*

¹⁵ Имовина пододбора српског просвјетног и културног друштва „Просвјета“ у Ливну пописана је 1915. године и пододбор је тад званично угашен. Поред пододбора „Просвјете“ у Ливну су послје Сарајевској атентата угашени *Добројворна задруга Сркиња* и *Српски соко*. Архив Босне и Херцеговине у Сарајеву, СПКД Просвјета, ПКД 4, Списи Просвјете у ликвидацији 1915–1916, 8/15; М. Мицић, Б. Бранковић, *н. д.*

¹⁶ Д. Мاستиловић, „Континуитет зазирања Срба у Босни и Херцеговини у XX вијеку“, 79; Д. Мастиловић, *Између српства и југословенства*, 168; М. Мицић, Б. Бранковић, *н. д.*

¹⁷ М. Станић, *Под царским вешалима*, 7.

¹⁸ М. Станић, *Под царским вешалима*, 7–8, 9; Ђ. Микић, *н. д.*, 339–340; М. Мицић, Б. Бранковић, *н. д.*

¹⁹ М. Станић, *Под царским вешалима*, 8; М. Мицић, Б. Бранковић, *н. д.*

браће Пушкарић пронађено је девет разгледница са бојама црногорске полиције, сликама *Сан цара Душана*, краља Петра I и сл.²⁰ Без обзира на то што приликом преметачине није пронађено ништа што би се могло искористити за казни поступак, окружни предстојник је сматрао да су они све што би их могло компромитовати код власти уништили одмах после атентата. Такође, закључио је да је погријешио што је са преметачином чекао двије седмице после атентата.²¹ Како би колико-толико заштитила своје парохијане код којих је пронађено оружје, парохија Врбница код Ливна је 10. августа упутила котарском уреду молбу којом је тражила да људи код којих је нађено оружје раде на поправци и одржавању општинског пута.²²

У августу 1914. године почело је слање првих политички сумњивих лица у интернацију у логор Арад. Међу првима у Арад је интерниран Петар Јовић из Ливна.²³ По увођењу ванредних мјера у Ливну су због политичке непоузданости ухапшени Павле Кујунџић, браћа Самарџић, Шухаревић и још два свештеника.²⁴ Хапшење није избјегао ни Коста Кујунџић.²⁵ Према званичном извјештају из децембра 1918. и јануара 1919. године, у логору Арад из Ливна су била затворена 22 лица.²⁶

У току рата српски свештеници у травничком округу били су под сталним притиском окупационог режима. Окружни начелник Никола Долић је у току рата у више наврата интервенисао да се поједини свештеници због политичке непоузданости премјесте из својих парохија.²⁷ Свештеници Коста Продановић, Никола Скакић и Душан Лапчевић интернирани су у логор Арад.²⁸ Од окупационог режима страдао је ливањски свештеник Максим Јовановић.²⁹ Свештеник из Црног Луга Милош Билбија умро је 28. јула 1916. године од посљедица аустроугарске тортуре 1914. године у затвору у Ливну.³⁰

У састав аустроугарских војних трупа из среза Ливно мобилисан је 5.841 војник. Мобилисани војници су били распоређени у састав 4. босанскохерцеговачке регименте. Мобилисано је и 1.008 радно способних мушкараца који су распоређени у

²⁰ Ђ. Микић, *н. д.*, 62; М. Миџић, Б. Бранковић, *н. г.*

²¹ Ђ. Микић, *н. д.*, 62; М. Миџић, Б. Бранковић, *н. г.*

²² Архива Епархије бихаћко-петровачке у Босанском Петровцу (АЕБП), Српска православна црквена општина Лијебно (СПЦОЛ), архивске књиге (АК), дјеловодни протокол 1912–1940; *Српска православна црква у Првом свјетском рату 1914–1918*, одабрана документа, приредио Радован Пилиповић (Београд: Архив Српске Православне Цркве, 2014), 15; Ђ. Микић, *н. д.*, 62; М. Миџић, Б. Бранковић, *н. г.*

²³ М. Миџић, Б. Бранковић, *н. г.*

²⁴ Ђ. Микић, *н. д.*, 94; Б. Милошевић, *Српска православна црква и свештеништво*, 116.

²⁵ Б. Докић, Р. Јовић, *н. г.*, 161.

²⁶ Перо Слијепчевић, „Босна и Херцеговина у Светском Рату“, у: *Најор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење* (Сарајево: Обласни одбор Народне одбране, 1929), 224.

²⁷ Б. Милошевић, *н. г.*, 88–89.

²⁸ Радмила Радић, Момчило Исић, *Српска црква у Великом рату 1914–1918* (Београд: Филип Вишњић; Гацко: СПКД Просвјета, 2014), 502; М. Миџић, Б. Бранковић, *н. г.*

²⁹ Михаило И. Поповић, *Историјска улога Српске цркве у чувању народности и стварању државе*, приредили Бојан Стојнић и Радован Пилиповић (Бања Лука, Београд: Удружење архивских радника Републике Српске: Архив Републике Српске: Архив Српске православне цркве, 2021), 166; Р. Радић, М. Исић, *н. г.*, 292.

³⁰ Р. Радић, М. Исић, *н. г.*, 174; Б. Милошевић, *н. г.*, 120.

радне јединице.³¹ У току рата, у аустроугарској војсци живот су изгубила 673 војника или 11,5% од броја мобилисаних из среза Ливно, док су њих 317 изашли као ратни војни инвалиди. Од овог броја 126 су били православни Срби, 20 муслимани, 164 римокатолици и 7 из реда осталих.³²

Због мобилизације радно способних људи почели су да се јављају проблеми у току јесењих пољопривредних радова. Јесењи радови у већини котара травничког округа 1914. године обављани су мобом под надзором окупационе власти.³³ Додатно оптерећење за становништво ливањског краја је било обавезно учешће у градњи цесте Грахово–Ливно. Мобом је обављано и снабдијевање огревом за зиму 1914/1915. године. Шумска сјеча за те потребе обављала се у одређене дане.³⁴ Слична ситуација је била и 1915. године. Према извјештају окружног начелника Николе Долића из новембра наведене године, Срби су се у политичким питањима држали по страни, а заједничко свим становницима био је страх од глади због лоше жетве, смањења залиха житарица, те затварања границе према неутралним државама.³⁵ Долић је у извјештајима из маја и јуна 1916. године наводио да је ситуација непромијењена, да и даље постоји страх од глади због шестонедјељне суше због које је додатно растао страх за жетву. Што се тиче српског народа, у извјештајима је додавао како се српски народ нада да ће се Србија успјети спасити.³⁶ Колико је 1916. године ситуација у котару Ливно и околини била тешка у вези са храном свједочи и препорука котарског уреда православним Србима, у којој је, да би се превазишла оскудица, предлагано „да се редукују трошкови око крсних слава како се не би дангубило и у трошак више залазило“.³⁷ Поред препоруке, Црквени суд Митрополије дабробосанске прослиједио је и наређење Земаљске владе којим се „забрањује славама и свадбама славити више од једног дана“.³⁸

Ситуација у погледу глади из 1916. пренијела се у 1917. годину.³⁹ Усљед мањка радне снаге у пољопривреди, приноси су почели опадати. Глад је посебно захватила сеоско становништво.⁴⁰ Окупациона власт уопште није интервенисала и послала помоћ

³¹ Zijad Šehić, *U smrt za cara i domovinu! Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije 1878–1918*. (Sarajevo: Sarajevo Publishing, 2007), 292; М. Мицић, Б. Бранковић, *н. г.*

³² Z. Šehić, *U smrt za cara i domovinu...*, 297, 299; М. Мицић, Б. Бранковић, *н. г.*

³³ Đ. Mikić, *н. д.*, 178; М. Мицић, Б. Бранковић, *н. г.*

³⁴ Đ. Mikić, *н. д.*, 180; М. Мицић, Б. Бранковић, *н. г.*

³⁵ Đ. Mikić, *н. д.*, 366; М. Мицић, Б. Бранковић, *н. г.*

³⁶ Đ. Mikić, *н. д.*, 368; М. Мицић, Б. Бранковић, *н. г.*

³⁷ АЕБП-СПЦОЛ-АК-дјеловодни протокол 1912–1940; *Српска православна црква у Првом свјетском рату 1914–1918*, 89.

³⁸ АЕБП-СПЦОЛ-АК-дјеловодни протокол 1912–1940; *Српска православна црква у Првом свјетском рату 1914–1918*, 89.

³⁹ Земаљска влада у Сарајеву је 6. марта 1917. године издала *Окружницу* у којој је било наређено свим котарским уредима у покрајинама Босни и Херцеговини да се организује прикупљање папрати за људску исхрану. Према издатом наређењу, сеоски поглавари имали су задатак да организују старије људе, жене и дјецу на ископавању коријена папрати. У *Окружници* је сугерисано да „за вријеме копања поменуте биљке ваља дати школској дјечи допуст у споразуму с предсједником школског одбора, гдјегод има папрати у школском крају“. Архив Босне и Херцеговине (АБиХ), Земаљска влада за Босну и Херцеговину (ЗВ БиХ), 37.112, V–2, 6. март 1917.

⁴⁰ Према извјештају аустроугарском владару о прехрани становништва у покрајинама Босни и Херцеговини почетком 1917. године било је наведено како је становништво ових покрајина доведено „до

у храни у сеоска подручја, док је реквизиција стоке и житарица из тих истих села настављена, те је уведена забрана клања стоке.⁴¹ Окупациони аустроугарски режим није хтио да призна чињеницу да је глад захватила велики број котара у покрајинама Босни и Херцеговини, а нарочито крајеве око Кључа, Босанског Петровца, Гламоча, Ливна, Билеће и Фоче. Као разлог за нерјешавање овог проблема, власт је наводила недостатак расположивих жељезничких вагона да се допреми храна.⁴²

Дјеца из котара Ливно су крајем 1917. и почетком 1918. године слатa на прехрану у Хрватску, Бачку, Барању, Банат и Срем.⁴³ Према доступним подацима, у септембру 1918. године из округа Травник на прехрани на територији Хрватске, Бачке и Баната било је укупно 2.494 дјеце, што је износило око 20% од укупног броја дјеце из окупираних покрајина Босне и Херцеговине која су се тада налазила на прехрани у банској Хрватској.⁴⁴ Из котара Ливно на прехрану је отишло 368 дјечака и дјевојчица.⁴⁵ Збрињавање ове дјеце имало је, поред социјалног, и економски карактер. Када је ријеч о социјалном карактеру, ту се радило о спасавању дјеце од сигурне смрти усљед глади, док се економски карактер огледа у чињеници да су подручја у која су дјеца слата била пољопривредно богате територије које су имале мањак радне снаге, чији је основни разлог био у чињеници да је српско становништво трпило притиске и прогоне од стране власти, док је хрватско било у дефициту са здравом мушком популацијом која је била мобилисана у редове аустроугарске војске. Кориштење ове дјеце за рад у богатим селима Славоније, Бачке и Баната није било примарно, али је представљало битан фактор у економском смислу уз социјални фактор који је значао њихово збрињавање и прехрану.⁴⁶ Након завршетка рата, у округ Травник се до 1921. године, од одведених 2.494 дјечака и дјевојчица, вратило њих 1.941 или 78%, док је њих 553 остало на територији Бачке, Баната, Срема и Славоније. У котар Ливно се од одведених

скрајње границе издржљивости и почиње у већој мјери од глади умирати". *Sarajevski list*, 16. marta 1918.

⁴¹ Mira Kolar-Dimitrijević, „Evakuacija bosanskohercegovačke djece na ishranu u Hrvatsku krajem Prvog svjetskog rata“, u: *Veleizdajnički proces u Banjaluci 1915–1916*, urednik Galib Šljivo (Banja Luka: Institut za istoriju, 1987), 400; Б. Ђоровић, *Црна књиџа*, 217–236; М. Мицић, Б. Бранковић, *н. г.*

⁴² М. Kolar-Dimitrijević, „Evakuacija bosanskohercegovačke djece na ishranu u Hrvatsku krajem Prvog svjetskog rata“, 400; М. Мицић, Б. Бранковић, *н. г.*

⁴³ М. Kolar-Dimitrijević, „Evakuacija bosanskohercegovačke djece na ishranu u Hrvatsku krajem Prvog svjetskog rata“, 407; М. Мицић, Б. Бранковић, *н. г.*

⁴⁴ Према извјештајима, који су састављени у фебруару, априлу или септембру 1918. године, број дјеце, узраста од 6 до 17 година, која су из покрајина Босне и Херцеговине транспортована на прехрану креће се између 11.275 и 12.270. АБиХ, ЗВ БиХ, 4829, 91/16/7–1919; Arhiv Unsko-sanskog kantona (AUSK), Okružna oblast Bihać OB), 3, 1–271, 1. jun 1918.; AUSK, OB, 3, 1–271, Iskaz o bos. herceg. djeci, koja su radi lakše prehrane smještena u Hrvatskoj i Ugarskoj; М. Kolar-Dimitrijević, „Evakuacija bosanskohercegovačke djece na ishranu u Hrvatsku krajem Prvog svjetskog rata“, 407; Б. Бранковић, М. Мицић, *н. г.*, 127.

⁴⁵ Hrvoje Malčić, Mislav Gabelica, „Spašavanje gladne djece iz Bosne i Hercegovine u vrijeme Prvog svjetskog rata“, u: *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*, urednici Stipe Todić i Marinko Šakota (Zagreb: Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, 2009), 266; М. Мицић, Б. Бранковић, *н. г.*

⁴⁶ Mira Kolar-Dimitrijević, „Briga za gladnu djecu Bosne i Hercegovine te Dalmacije u hrvatskom Srijemu te mađarskoj Vojvodini tijekom Prvog svjetskog rata“, u: *Srijem u Prvom svjetskom ratu 1914–1918*, urednik Stjepan Prutki (Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru, 2016), 312; Б. Бранковић, М. Мицић, *н. г.*, 127–128; М. Мицић, Б. Бранковић, *н. г.*

368 малишана вратило њих 273 или 74%.⁴⁷ Крајњи резултат спасавања дјеце од глади показао је „моралну чврстину српског народа“.⁴⁸

Српска војска је приликом уласка у покрајине Босну и Херцеговину 1918. године у већини мјеста дочекана свечано. Забијежено је да је српску војску, која је из правца Ливна ушла у Гламоч, поздравио председник одбора Народног вијећа свештеник Симо Бањац, а у име окупљених грађана Исаија Митровић.⁴⁹ Најзначајнија личност из Ливна у времену непосредно после завршетка Првог свјетског рата, у времену формирања заједничке државе – Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, био је Коста Кујунџић. Он је 1918. године био изабран за члана Пленума Народног вијећа Срба, Хрвата и Словенаца и члана Главног одбора Народног вијећа Босне и Херцеговине, а 1919. године и за члана Народног представништва новостворене Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.⁵⁰

Објављени и необјављени извори:

Архив Босне и Херцеговине у Сарајеву

Земаљска влада за Босну и Херцеговину.

СПКД Просвјета.

Архива Епархије бихаћко-петровачке у Босанском Петровцу

Српска Православна црквена општина Лијевно, архивске књиге, дјеловодни протокол 1912–1940.

Српска православна црква у Првом свјетском рату 1914–1918, одабрана документа. Приредио

Радован Пилиповић. Београд: Архив Српске Православне Цркве, 2014.

Arhiv Unsko-sanskog kantona u Bihaću

Okružna oblast Bihać.

Литература:

Бранковић, Бошко М., Мицић, Милан. *Петровчани српски добровољци и њихово насељавање у Војводину (1914–1941)*. Нови Сад: Сајнос: Удружење Петровчани, 2022.

Бранковић, Бошко М. *Славиће мене народ мој. Бојдан Р. Милановић Крајишник (1877–1902)*.

Бања Лука: Архив Републике Српске: Удружење архивских радника Републике Српске, 2022.

Васин, Горан, Нинковић, Ненад. „Сумрак двоглавог орла – Аустроугарска 1914. године“. у: *1718–1918 – године и годишњице јужнословенске историје*. Приређивачи Боро Бронза и

Боривоје Милошевић, 121–144. Бања Лука: Филозофски факултет, 2018.

⁴⁷ Н. Malčić, М. Gabelica, *н. д.*, 269; Мара Шовљаков, *Глад у Босни и Херцеговини и смештање 10.000 деце у Карловачку митрополију 1917–1920*. (Бањалука: Архив Републике Српске: Удружење архивских радника Републике Српске; Нови Сад: Архив Војводине; Ужице: Историјски архив, 2021), 317; М. Мицић, Б. Бранковић, *н. д.*

⁴⁸ М. Шовљаков, *н. д.*, 313.

⁴⁹ Б. Милошевић, *н. д.*, 212; М. Мицић, Б. Бранковић, *н. д.*

⁵⁰ Б. Докић, Р. Јовић, *н. д.*, 161; Бошко М. Бранковић, *Славиће мене народ мој. Бојдан Р. Милановић Крајишник (1877–1902)* (Бања Лука: Архив Републике Српске: Удружење архивских радника Републике Српске, 2022), 25; Kasim Išović, „Struktura i funkcionisanje organa državne uprave u Bosni i Hercegovini u vremenu od 1918. do 1924. godine“, *Glasnik Arhiva i Društva arhivista Bosne i Hercegovine*, knj. II, (1962), 26, 28; М. Мицић, Б. Бранковић, *н. д.*

- Васић, Драгиша. „Погроми над Србима у Босни и Херцеговини 1914. године“. у: *Први свјетски рат – узроци и посљедице*. Уредници Драго Бранковић и Никола Б. Поповић, 211–239. Бања Лука: АНУРС, 2014.
- Докић, Бранко Л., Јовић, Радован Л. *Ливањски Срби. Просвјетно-духовна заоставштина*. Бања Лука: УГ Слово, 2017.
- Екмечић, Милорад. „Жалосна баштина из године 1914“. у: *Велеиздајнички процеси Србима у Аустроугарској*. Приредио Боривоје Милошевић, 33–66. Нови Сад: Прометеј, 2020.
- Кашић, Душан Љ. *Српска православна црква Успенија Пресвете Богородице у Ливну 1859–1979*. Ливно: Српска православна црквена општина Ливно, 1979.
- Лајдингер, Ханес, Мориц, Верена, Мозер, Карин, Дорник, Волфрам. *Прљави рат Хадзбурја: исцртавање о аустроугарском вођењу рата 1914–1918*. Превео Милош Казимировић. Нови Сад, Београд: Прометеј, 2016.
- Мастиловић, Драга. *Између српства и југословенства. Српска елија из Босне и Херцеговине и стварање Југославије*. Београд: Филип Вишњић; Гацко: СПКД Просвјета, 2012.
- Мастиловић, Драга. „Континуитет затирања Срба у Босни и Херцеговини у XX вијеку“, *Прилози насјави српској језика и књижевности*, св. 8, бр. 8, (2019), 75–94.
- Милошевић, Боривоје. *Српска православна црква и свештенство у Босни и Херцеговини у Првом свјетском рату*. Вишеград: Андрићев институт – Одјељење за историју, 2016.
- Мицић, Милан. *Незатамњена бийка. Српски добровољци у Русији 1914–1918*. Ново Милошево: Банатски културни центар, 2016.
- Мицић, Милан, Бранковић, Бошко М. *Српски добровољци из Ливањској поља и њихово насељавање у Војводину 1914–1941*. (монографија у припреми за штампу).
- Поповић, Михаило И. *Историјска улога Српске цркве у чувању народности и стварању државе*. Приредили Бојан Стојнић и Радован Пилиповић. Бања Лука, Београд: Удружење архивских радника Републике Српске: Архив Републике Српске: Архив Српске православне цркве, 2021.
- Радић, Радмила, Исић, Момчило. *Српска црква у Великом рату 1914–1918*. Београд: Филип Вишњић; , Гацко: СПКД Просвјета, 2014.
- Слијепчевић, Перо. „Босна и Херцеговина у Светском Рату“. у: *Најор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење*, 219–277. Сарајево: Обласни одбор Народне одбране, 1929.
- Станић, Миле. „Терор и злочини Аустроугарске над Србима у Босни и Херцеговини 1914–1918“, *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске*, бр. 10, (2018), 195–216.
- Станић, Миле. *Под царским вешалима*. Београд: Свет књиге, 2021.
- Ђоровић, Владимир. *Црна књига. Патиње Срба Босне и Херцеговине за време Свјетској Рата 1914–1918*. Београд, Сарајево: И. Ђ. Ђурђевић, 1920.
- Шовљаков, Мара. *Глад у Босни и Херцеговини и смештање 10.000 деце у Карловачку митрополију 1917–1920*. Бањалука: Архив Републике Српске: Удружење архивских радника Републике Српске; Нови Сад: Архив Војводине; Ужице: Историјски архив, 2021.
- Шућур, Драган. „Православни свештенослужитељи у Босни и Херцеговини током Првог свјетског рата“. у: *Први свјетски рат – узроци и посљедице*. Уредници Драго Бранковић и Никола Б. Поповић, 255–276. Бања Лука: АНУРС, 2014.
- Hrabak, Bogumil. *Dezerterstvo, zeleni kadar i prevratna anarhija u jugoslovenskim zemljama 1914–1918*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 1990.
- Isović, Kasim. „Struktura i funkcionisanje organa državne uprave u Bosni i Hercegovini u vremenu od 1918. do 1924. godine“, *Glasnik Arhiva i Društva arhivista Bosne i Hercegovine*, knj. II, (1962), 13–69.
- Kolar-Dimitrijević, Mira. „Evakuacija bosanskohercegovačke djece na ishranu u Hrvatsku krajem Prvog svjetskog rata“. у: *Veleizdajnički proces u Banjaluci 1915–1916*. Urednik Galib Šljivo, 399–411. Banja Luka: Institut za istoriju, 1987.
- Kolar-Dimitrijević, Mira. „Briga za gladnu djecu Bosne i Hercegovine te Dalmacije u hrvatskom

- Srijemu te mađarskoj Vojvodini tijekom Prvog svjetskog rata“. u: *Srijem u Prvom svjetskom ratu 1914–1918*. Urednik Stjepan Prutki, 311–364. Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru, 2016.
- Malčić, Hrvoje, Gabelica, Mislav. „Spašavanje gladne djece iz Bosne i Hercegovine u vrijeme Prvog svjetskog rata“. u: *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*. Urednici Stipe Todić i Marinko Šakota, 229–272. Zagreb: Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, 2009.
- Mikić, Đorđe. *Austrougarska ratna politika u Bosni i Hercegovini 1914–1918*. Banja Luka: NUBL, 2011.
- Šehić, Zijad. „Povratak zaboravljenoj prošlosti“, *Gračanički glasnik*, XIX, br. 38, (2014), 53–120.
- Šehić, Zijad. *U smrt za cara i domovinu! Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Habzburške monarhije 1878–1918*. Sarajevo: Sarajevo Publishing, 2007.
- Šljivo, Galib. „Raspoloženje naroda Bosne i Hercegovine prema austrougarskoj politici i austrougarske političke protiv mjere“. u: *Veleizdajnički proces u Banjaluci 1915–1916*. Urednik Galib Šljivo, 117–143. Banja Luka: Institut za istoriju, 1987.

Интернет:

- Ђурица, Жељко. „Значај српског пјевачког и тамбурашког друштва 'Сундечић' у култури ливањских Срба“, <https://omlivanjska.com/livanjski-srbi/objavljeni-radovi/> (приступљено 10. марта 2025).

Периодика:

- Sarajevski list*, Sarajevo.

BOŠKO M. BRANKOVIĆ
University of Banja Luka
Faculty of Philosophy, Department of History

THE SUFFERING OF THE SERBS IN LIVNO DURING THE FIRST WORLD WAR

Summary

After the assassination in Sarajevo in 1914, the Austrian-Hungarian occupation authorities began scuffling with the Serbian people, the Serbian Orthodox Church, and Serbian cultural and educational organizations in the provinces of Bosnia and Herzegovina. The Anti-Serbian demonstrations that started in Sarajevo on the same day as the assassination later spread to other places, including Livno. The demonstrations in Livno began in front of the Puskarević brothers' shop. Many Serbian shops and houses were demolished during these demonstrations. The school and the premises of the "Sundečić" society were also destroyed. After the introduction of emergency measures, the following individuals were arrested in Livno due to political unreliability: Pavle Kujundžić, the Samardžić brothers, Suharević, and two other Orthodox priests. According to the official report from December 1918 and January 1919, 22 people from Livno were imprisoned in the Arad camp. Due to the departure of the individuals who were able to work to the war, the agricultural problems began to appear. The severity of the food situation in the district of Livno is reflected in a recommendation from the district office to Orthodox Serbs, suggesting that in order to overcome the scarcity, they should reduce the costs associated with the celebration of patron saints. Children from the district of Livno were sent for food aid to Croatia, Bačka, Baranja, Banat, and Srem at the end of 1917 and the beginning of 1918. According to the available data, in September 1918, 2,494 children from the district of Travnik were receiving food aid, of whom, 368 were from the district of Livno. After the war ended, 1,941 children were returned to the district of Travnik by 1921, of whom, 273 were returned to Livno.

Keywords: Serbs, Livno, Bosnia and Herzegovina, Austrian-Hungarian Empire, World War I, suffering.

